

XXXVII. — Περὶ τῶν τῆς ὀδύνης ἢ τῆς λύπης ἀποτελεσμάτων.

1. Περὶ ὃ πρῶτον δείκνυται, ὅτι ἡ ὀδύνη ἀναίρει τὴν δύναμιν τοῦ μανθάνειν, ὡς Αὐγουστίνος φησὶν ἐν Μονολόγοις· „Εἰ καὶ δριμυτάτῃ τῶν ὀδόντων ὀδύνη ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἐξηταζόμην, ἀλλ' ἐκεῖνα μόνον τῇ δια- 6 νοίᾳ στρέφειν οὐκ ἐπαυόμην, ἅπερ ἴσως προμαθῶν ἔτυχον· ἄλλο δὲ μανθάνειν παντελῶς οὐ συνεχωρούμην, ἐφ' ὃ παντὸς λογισμοῦ χρεῖαν εἶχον“.

Ἰστέον δὲ ἔτι· ἡ σύμμετρος λύπη, τῆδε κακείσε φέρεσθαι τὸν νοῦν οὐκ ἐῴσα, πρὸς τὸ δέξασθαι παιδείαν λυσιτελεῖ, καὶ μάλιστα ἐκείνων δι' ὧν τις ἐλπίζει τῆς λύπης ἀπαλλαγῆσεσθαι, ὡς ἐν τῷ Ἡσαΐα λέγεται· 10 „Ὅταν ποιῆς κρίσιν ἐν τῇ γῆ, δικαιοσύνην μαθήσονται οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην“, καὶ ἐφεξῆς· „Καὶ ἐν λύπῃ γογγυσμοῦ ἢ διδασκαλίας σου τούτοις“.

2. Δεύτερον, ὅτι τὸ τῆς ψυχῆς ἄχθος λύπης ἐστὶν ἀποτέλεσμα, εἰ καὶ ποτε ἀνίσταται ἡ ψυχὴ ἐκ τῆς κατὰ Θεὸν λύπης διὰ τὴν συνεζευγ- 16 μένην ἐλπίδα τῆς τῶν ἁμαρτιῶν ἀφέσεως.

3. Τρίτον, ὅτι ἡ λύπη κωλύει πᾶσαν ἐνέργειαν, οὕτω τοῦ Φιλοσόφου λέγοντος ἐν δεκάτῳ τῶν ἠθικῶν.

4. Τέταρτον, ὅτι μάλιστα βλάβην ἐπάγει τῷ σώματι, ὡς ἐν ταῖς Παρρημίαις λέγεται· „Ψυχὴ εὐφραينوμένη ἀνθεῖν τὴν ἡλικίαν ποιεῖ· 20 πνεῦμα δὲ λυπούμενον ξηραίνει ὅστ' ἄ“· καὶ αὐθις· „Ὡσπερ σῆς ἱμάτιον, καὶ σκώληξ ξύλον, οὕτως ἡ λύπη καρδίαν ἀνδρὸς βλάπτει“. Ὅτι δὲ ἡ λύπη ἀσώματον εἶναι ἐν τῇ ψυχῇ ἔχει, οὐ προσίσταται· ἐπεὶ γὰρ ἡ ψυχὴ φύσει τὸ σῶμα κινεῖ, ἡ ἀσώματος τῆς ψυχῆς κίνησις φύσει ἐστὶ τῆς σωματικῆς μεταβολῆς αἰτία, οὐχ ὥσπερ ἡ ἐν τῷ ἀέρι τῶν χρωμάτων ἀπόρ- 25 ροια οὐδὲν σῶμα χρώννυσιν· ἐκείνη γὰρ οὐκ ἔχει φυσικὴν τάξιν τοῦ κινεῖν τὸ σῶμα τὸ ἐν τῷ ἀέρι, τουτέστι χρωγγύναι.

XXXVIII. — Περὶ τῶν τῆς λύπης φαρμάκων.

1. Περὶ ὃ πρῶτον δείκνυται, ὅτι πᾶσα ἡδονὴ πᾶσαν ὀδύνην ἢ λύπην f. 107 πραῦνει, οὕτω τοῦ Φιλοσόφου λέγοντος ἐν ὀγδόῳ τῶν ἠθικῶν, καὶ ἐλαύνειν μᾶλλον, εἰ σφοδρὰ εἴη. Εἰ δὲ μὴ πᾶσα ἡδονὴ πάσῃ λύπῃ ἐναντιοῦται, τὰ δὲ ἐναντία τῶν ἐναντίων ἰάματα, οὐ προσίσταται τοῦτο· εἰ γὰρ μὴ ἐναντιοῦται κατὰ τὸ εἶδος, ἀλλὰ κατὰ τὸ γένος, ὥστε κατὰ τὴν τοῦ ὑπο- 36 κειμένου διάθεσιν πᾶσα λύπη ὑπὸ πάσης ἡδονῆς πραῦνασθαι δύναται.

2. Δεύτερον, ὅτι τὸ πένθος πραῦνει τὴν λύπην, καίτοι θαυμάσειεν ἂν τις εἰ τὸ ἀποτέλεσμα τὴν ἑαυτοῦ αἰτίαν ἐλαττοῖ· καὶ ὁ λόγος ἐστίν, ὅτι αὐτὴ ἡ τῆς αἰτίας πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα σχέσις ἐναντιοῦται τῇ σχέσει

11 Is. 26, 9

12 Is. 26, 16

20 Prov. 17, 22

21 Prov. 25, 20

τοῦ λυπηροῦ πρὸς τὸ λυπούμενον· πᾶν μὲν γὰρ ἀποτέλεσμα οἰκειὸν ἐστὶ τῇ ἑαυτοῦ αἰτίᾳ, καὶ ἀκολούθως ἡδύ· τὸ δὲ λυπηρὸν ἐναντιοῦται τῷ λυπούμενῳ, καὶ διὰ τοῦτο τὸ τῆς λύπης ἀποτέλεσμα ἐναντίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν λυπούμενον, ἢ τὸ λυπηρὸν πρὸς αὐτόν, καὶ διὰ τοῦτο πραϋνε-
 6 ται ἡ λύπη διὰ τοῦ τῆς λύπης ἀποτελέσματος τῷ λόγῳ τῆς προειρημένης ἐναντιότητος.

3. Τρίτον, ὅτι καὶ ἡ λύπη τοῦ συναλγοῦντος φίλου, οὕτω τοῦ Φιλο-
 σόφου λέγοντος ἐν ἐννάτῳ τῶν ἠθικῶν καὶ προστιθέντος δύο αἰτίας· πρώ-
 την ὅτι, ἐπεὶ τῆς λύπης ἐστὶ βάρυνον, φορτίον τινὸς ἔχει λόγον ἢ λύπη,
 10 ἢ τις πιεζόμενος ἀπαλλοτριῆται ἐπιχειρεῖ· ὅταν τοίνυν τις αἰσθάνεται τινῶν
 ἐπὶ τῇ λύπῃ τούτῳ συναλγομένων, ὥσπερ τις φαντασία γίνεται τούτῳ καὶ
 ἄλλους τινὰς αὐτῷ τὸ βάρος συνδιαφέρειν καὶ κουφίζειν αὐτὸν ἐκείνου τοῦ
 βάρους, καὶ διὰ τοῦτο κουφότερον φέρει τὸ τῆς λύπης ἄχθος, ὥσπερ καὶ
 τοῖς σωματικαῖς ἄχθεσι· δευτέραν δὲ καὶ βελτίω, ὅτι διὰ τὸ συναλγεῖν
 15 τοὺς φίλους αὐτῷ αἰσθάνεται ἑαυτοῦ ὑπ' ἐκείνων φιλουμένου· τοῦτο δὲ
 ἐστὶν ἡδύ, ὡς προείρηται. Εἰ γοῦν πᾶσα ἡδονή, ὡς εἴρηται, τὴν λύπην
 πραϋνει, ἔπεται τὸν συναλγοῦντα φίλον τὴν λύπην πραοτέραν ποιεῖν, καί-
 f. 107* τοι δόξειεν ἂν τούναντίον διχῶς· πρῶτον, ὅτι εἰ τῶν ἐναντίων | ἐναντία
 τὰ ἀποτελέσματα, ὥσπερ ὅταν πολλοὶ συνήδωνται, μείζων ἐστὶν ἐν ἐκάστῳ
 20 ἢ εὐφροσύνη· ἐξάπτονται γὰρ δι' ἀλλήλων· οὕτω καὶ ὅταν συλλυπῶνται,
 μείζων ἢ λύπη γίνεται· δεύτερον, ὅτι εἰ φιλίας ἐστὶ τὸ τὴν ἀγάπην ἀνταπο-
 διδόναι, ὁ δὲ συναλγῶν φίλος ἀλγεῖ ἐπὶ τῇ λύπῃ τοῦ φιλουμένου φίλου,
 αὐτὴ ἄρα ἢ ὀδύνη τοῦ συναλγοῦντος φίλου αἰτία ἔσται τῷ πρὶν λυπούμενῳ
 φίλῳ ἐπὶ τῷ ἰδίῳ κακῷ λύπης ἄλλης καὶ διὰ τὸ τὸν φίλον λυπεῖσθαι,
 25 ὥστε διπλασίαν γίνεσθαι. Ἀλλὰ πρὸς μὲν τὸ πρῶτον δεῖ λέγειν, ὅτι ἐν
 ἐκατέρῳ ἢ φιλία δὴλη καθίσταται· ἐν τε τῷ συγχαίρειν καὶ ἐν τῷ συναλ-
 γεῖν, καὶ διὰ τοῦτο ἐκάστῳ τῷ τῆς αἰτίας λόγῳ ἡδύ ἀποδείκνυται· πρὸς
 δὲ τὸ δεύτερον, ὅτι αὐτὴ ἢ τοῦ φίλου ὀδύνη καθ' ἑαυτὴν ἀνιάρᾳ ἂν ἐδόκει,
 ἢ δὲ τῆς αἰτίας ἐπίσκεψις, ἢ ἐστὶν ἔρωσ, μᾶλλον εὐφραίνει.

30 4. Τέταρτον, ὅτι ἡ τῆς ἀληθείας θεωρία πραϋνει τὴν λύπην, ὅτι ἐν
 ταύτῃ μεγίστη ἐστὶν ἡδονή, καὶ τοσοῦτῳ μᾶλλον πραϋνει, ὅσῳ καὶ τελειω-
 τέρωσ τις τῆς σοφίας ἐπιθυμεῖ· καὶ διὰ τοῦτο οἱ ἄνθρωποι διὰ τὴν θείαν
 θεωρίαν καὶ τὴν μέλλουσαν μακαριότητα χαίρουσιν ἐν ταῖς θλίψεσι, κατὰ
 τὸ ἐν πρώτῳ τῆς Ἰακώβου· „Πᾶσαν χαρὰν ἠγήσασθε, ἀδελφοί μου, ὅταν
 35 εἰς πειρασμοὺς ποικίλους ἐμπέσητε“· καὶ τὸ μείζον, ὅτι καὶ ἐν ταῖς σω-
 ματικαῖς βασάνοις εὐρίσκεται τοιαύτη χαρὰ, ὡς καὶ ὁ μάρτυς Τιβούρτιος
 γυμνοῖς τοῖς πέλμασιν ἡμμένοισ ἀνθραξίν ἐπιβάς ἔφη· „Δοκεῖ μοι ῥόδων
 ἄνθεσιν ἐπιβῆναι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ“. Τὸ δὲ ἐν τῷ Ἐκκλη-

σιαστῆ· „Ὁ προστιθείς γνῶσιν προστίθησιν ἄλγημα“, ἢ διὰ τὴν δυσχέρεϊαν καὶ τὸ ἀτελὲς τῆς εὐρισκομένης ἀληθείας εἴρηται, ἢ ὅτι διὰ τῆς ἐπιστήμης γινώσκει ὁ ἄνθρωπος πολλὰ τῇ θελήσει ἐναντιούμενα, καὶ οὕτω κατὰ τὰ γνωστὰ παρὰδείγματα ὀδύνης αἰτία ἐστὶν ἡ γνῶσις· κατὰ δὲ τὴν θεωρίαν τῆς ἀληθείας, ἡδονῆς.

5. Πέμπτον, ὅτι καὶ ὕπνω καὶ λουτροῖς ἡ λύπη πραϋνεται· ἡ γὰρ ὀφειλομένη τοῦ σώματος κατάστασις, καθόσον αὐτῆς αἰσθανόμεθα, ἡδονῆς αἰτία ἐστὶ, καὶ ἀκολούθως τὴν λύπην πραϋνει.

XXXIX. — Περὶ τῆς ἀρετῆς καὶ κακίας τῆς λύπης.

f. 108

1. Περὶ ὃ πρῶτον δείκνυται, ὅτι οὐ πᾶσα λύπη κακόν, εἴ γε ἐπὶ τῷ κακῷ ἡδονὴ κακόν· δεῖ γὰρ τὴν ἐπὶ τῷ κακῷ λύπην ἐξ ἀνάγκης ἀγαθὸν εἶναι.

Ἔτι, ἀπλῶς μὲν καὶ καθ' αὐτὸ πᾶσα λύπη κακόν· κωλύεται γὰρ δι' αὐτῆς ἢ ἐπὶ τῷ ἀγαθῷ τῆς ὀρέξεως ἡρεμία· ἐξ ὑποθέσεως δὲ ἀγαθόν ἐστίν, ὡσπερ καὶ ἡ αἰσχύνη, ὑποτεθέντος αἰσχροῦ τι πραχθῆναι. Τὸ γὰρ μὴ λυπεῖσθαι ἢ ὀδυνασθαι ἐπὶ τῷ παρόντι κακῷ ἢ δι' ἀναίσθησίας συμβαίνει, ἢ διὰ τὸ μὴ νομίζειν ἐκεῖνο ἐναντιοῦσθαι, ὧν ἐκάτερον κακόν· καὶ διὰ τοῦτο τὸ ὀδυνασθαι ἢ λυπεῖσθαι, ὑποκειμένης τῆς τοῦ κακοῦ παρούσης, εἰς τ' ἀγαθὸν ἀνήκει. Ἡ γὰρ αἰσθησις ἢ ἀπόπεμψις τοῦ κακοῦ μαρτύριόν ἐστὶ τοῦ τῆς φύσεως ἀγαθοῦ.

2. Δεύτερον, ὅτι ἡ σύμμετρος ἔχει λόγον σεμνοῦ ἀγαθοῦ, καὶ ἡ κατὰ τὸν λόγον· ὁ γὰρ λόγος ῥίζα τοῦ σεμνοῦ ἀγαθοῦ.

3. Τρίτον, ὅτι καὶ λόγον ἔχει χρησίμου. Εἰ γὰρ καὶ λέγεται ἐν τῷ Ἐκκλησιαστῆ· „Πολλοὺς ἀπέκτεινεν ἡ λύπη, καὶ οὐκ ἔστιν ὠφέλεια ἐν αὐτῇ“, τὴν ἄμετρον λέγει, ἢ τὴν ψυχὴν καταπίνει, καὶ ἀκίνητον ποιεῖ τὴν διάνοιαν, καὶ τὴν τοῦ κακοῦ κωλύει φυγὴν· περὶ δὲ τῆς εὐλόγου καὶ μετρίας εἴρηται ἐν αὐτῷ τῷ Ἐκκλησιαστῆ· „Καρδία σοφῶν, ὅπου λύπη· καρδία δὲ μωρῶν, ὅπου χαρά“.

4. Τέταρτον, ὅτι οὐκ ἔστιν ἔσχατον κακόν ἡ λύπη. Ἡ γὰρ ἁμαρτία 30 χείρων ἐστὶ τῆς τιμωρίας. Εἰ δὲ ἡδονὴ τις ἐστὶ τὸ ἀρίστον, ἢ τῆς εὐδαιμονίας, τῷ δὲ ἀρίστῳ τὸ χείριστον ἀντίκειται, ὡς ἂν ὀξείαν, ἀλλ' εἰδέναι δεῖ, ὅτι ἐν μὲν πάσῃ ὀδύνη ἢ λύπη ἐστὶ τι ἀγαθόν, οὗ τῇ στερήσει γενέσθαι δύναται χείρον· οὐκ ἐν πάσῃ δὲ ἡδονῇ ἐστὶ τι κακόν, οὗ τῇ ἀποβολῇ δύναται γενέσθαι βέλτιον· ὅθεν ἡδονὴν μὲν τινα εἶναι δυνατόν 35 ἔσχατον ἀγαθόν τοῦ ἀνθρώπου ὅν εἴρηται τρόπον, λύπην δὲ ἀδύνατον εἶναι ἄκρον αὐτοῦ κακόν· τοῦτο δὲ ἅπαν συμβαίνει, διότι δύο ἀγαθὰ εἰσι κοινά, λύπη καὶ ἡδονή, τουτέστιν ἡ ἀληθῆς | κρίσις περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ f. 108

1 Eccle. 1, 18

25 Eccli. 30, 25

28 Eccle. 7, 5

κακοῦ, καὶ ἡ ὀφειλομένη τῆς θελήσεως τάξις προσιεμένη μὲν τὸ ἀγαθόν, ἀποπεμπομένη δὲ τὸ κακόν.

XL. — Περὶ τῶν τοῦ θυμικοῦ παθῶν, καὶ πρῶτον περὶ τῆς ἐλπίδος, εἰ ταῦτόν τῆ ἐπιθυμίᾳ.

1. Περὶ ὃ πρῶτον δείκνυται, ὅτι ἡ ἐλπίς οὐκ ἔστι ταῦτόν τῆ ἐπιθυμία· τῶν γὰρ διαφόρων δυνάμεων διάφορά εἰσι καὶ τὰ πάθη, εἶδει διαφέροντα· ἀλλ' ἡ ἐλπίς ἔστιν ἐν τῷ θυμικῷ.

Ἔτι, περὶ τὸ τῆς ἐλπίδος ἀντικείμενον. Ἐπεὶ τὸ τοῦ πάθους εἶδος ἐκ τοῦ ἀντικειμένου δεῖ θεωρεῖν, τέσσαρά τινα θεωροῦνται· τὸ ἀγαθόν, καὶ τούτῳ διαφέρει τοῦ φόβου, ὅς ἐστι τοῦ κακοῦ· τὸ μέλλον, καὶ τούτῳ διαφέρει τῆς εὐφροσύνης, ἣ ἐστὶ τοῦ παρόντος ἀγαθοῦ· τὸ μέγα καὶ μετὰ δυσχερείας τευχτόν, καὶ τούτῳ διαφέρει τῆς ἐπιθυμίας, ἣ ἐστὶ τοῦ ἀγαθοῦ μέλλοντος ἀπολελυμένως· οὐδεὶς γὰρ λέγεται τι ἐλπίζειν, οὐ ἔστιν ἐπ' αὐτῷ τυχεῖν· ὅθεν καὶ ἔστιν ἡ ἐλπίς ἐν τῷ θυμικῷ· τελευταῖον, τὸ καὶ δυνατόν εἶναι, καὶ τούτῳ διαφέρει τῆς ἀπογνώσεως. Οὐκοῦν προῦποτιθήσιν ἡ ἐλπίς τὴν ἐπιθυμίαν, ὡς πάντα τὰ τοῦ θυμικοῦ πάθη τὰ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ προῦποτιθεῖσιν, ὡς εἴρηται.

2. Δεύτερον, ὅτι τῆς ὀρεκτικῆς ἐστὶ δυνάμεως· τὸ γὰρ ἀγαθόν, οὐ ἔστιν ἡ ἐλπίς, οὐκ ἔστι τοῦ γνωστικοῦ ἀντικείμενον. Ἐπεὶ δὲ εἰς τὸ δυνατόν ἀφορᾷ, εἰ μὲν τὸ τῆ ἰδίᾳ δυνάμει δυνατόν ἐλπίς λέγεται· εἰ δὲ εἰς ὃ δεῖται βοηθείας τινὸς δυνάμεως ἄλλου, προσδοκία, ὥστε λέγεσθαι προσδοκᾶν ὡς ἂν πρὸς ἄλλον ὄραν· καὶ τῆς ἀντιληπτικῆς δυνάμεως οὐκ εἰς τὸ ἀγαθόν μόνον ὀρώσης τὸ ἐφετόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν οὐ τῆ δυνάμει τούτου τυχεῖν ἐλπίζει, ἔσθ' ἔτε καὶ ἡ ἐλπίς προσδοκία λέγεται.

3. Τρίτον, ὅτι καὶ ἐν τοῖς ἀλόγοις ἔστιν ἡ ἐλπίς, ὀρμῆ τινι φυσικῇ, καὶ ἀπόγνωσις· ὃ δῆλον, ἐπειδὴν τοῖς θηρευτικοῖς τῶν ζώων ἐγγύθεν ἢ πόρρωθεν φαίνοιο τὸ θήραμα. Ἐγκείται δὲ καὶ τοῖς ἀλόγοις φυσικῆ τις ὀρμή, ἣ κινουῦνται ἐπὶ τὸ μέλλον, καίτοι τοῦτο μὴ γινώσκοντα, καὶ ἔστιν αὕτη παρὰ τοῦ θείου νοῦ, ὃς γινώσκει τὰ μέλλοντα.

4. Τέταρτον, ὅτι ἡ ἀπόγνωσις ἐναντία τῆ ἐλπίδι, οὐ προσισταμένου τοῦ ἐνὶ ἐν ἐναντίον εἶναι· δεῖν· ὁ γὰρ φόβος ἐναντιοῦται τῆ ἐλπίδι κατὰ τὴν ἐναντιότητα τῶν ἀντικειμένων, τουτέστι τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ· ἡ δὲ ἀπόγνωσις κατὰ μόνην τὴν τῆς προσχωρήσεως καὶ ἀποχωρήσεως ἐναντιότητα.

5. Πέμπτον, ὅτι ἡ πείρα αἰτία ἐλπίδος· ἐν γὰρ τῷ τετάρτῳ τῶν ἡθικῶν λέγεται· „Εὐέλπιδές εἰσι διὰ τὸ πολλάκις καὶ πολλοὺς νενικηκέναι“· τοῦτο δὲ πείρας ἔστιν. Εἰ δὲ ἡ πείρα τῆς γνωστικῆς ἐστὶ δυνάμεως,

οὐδὲν θαυμαστόν· ἡ γὰρ πείρα ἐν τοῖς πρακτοῖς οὐ μόνον ἐπιστήμης ἐστὶν αἰτία, ἀλλὰ καὶ ἔθους, ὃ ῥάονα ποιεῖ τὴν ἐνέργειαν. Καὶ αὕτη δὲ ἡ νοερά ἀρετὴ ὁρᾷ πρὸς τὸ δύνασθαι ῥᾶον ἐνεργεῖν· δείκνυσι γάρ τι δυνατόν εἶναι, καὶ οὕτω ἐλπίδος ἐστὶν αἰτία.

6. Ἐκτον, ὅτι ἡ νεότης καὶ ἡ μέθη ἐλπίδος αἰτία· ἐν γὰρ τρίτῳ ⁶ τῶν ἠθικῶν φησὶν ὁ Φιλόσοφος, ὅτι οἱ μεθύοντες εὐέλπιδες εἰσι, καὶ ἐν δευτέρῳ τῆς ῥητορικῆς, ὅτι οἱ νέοι εὐέλπιδες εἰσιν, καὶ τριῶν, ὡς ἐκεῖ προστίθησι, χάριν κατὰ τὰ τρία τοῦ ἀγαθοῦ ιδιώματα, ὃ τῆς ἐλπίδος ἐστὶν ἀντικείμενον· τὸ μέλλον, τὸ ἀξιόλογον καὶ τὸ δυνατόν· οἱ γὰρ νέοι, τοῦ μὲν μέλλοντος ἔχοντες πολὺ, τοῦ δὲ παρελθόντος ὀλίγον, ὀλίγα μὲν ζῶσι ¹⁰ τῇ μνήμῃ, τῇ δὲ ἐλπίδι τὸ πλεον.

Ἔτι, διὰ τὴν θερμὴν τῆς φύσεως πολλὰ πνεύματα ἔχοντες, κἀντεῦθεν εὐρυνόμενοι τὴν καρδίαν, ἐπὶ τὰ μεγάλα ἐξορμῶσι ῥαδίως· διὰ γὰρ τὸν τῆς καρδίας πλατυσμόν ἐπὶ τὰ μεγάλα τις ἐξορμᾷ.

Ἔτι, δι' ἀπειρίαν τῶν κωλυμάτων καὶ τῆς ἀσθενείας ῥαδίως νομί- ¹⁶ ζουσιν εἶναι τι δυνατόν, ὧν διὰ τὰ δύο, τὰ δεύτερα, καὶ οἱ μεθύοντες εὐέλπιδες· κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον καὶ οἱ εὐήθεις καὶ μὴ χρώμενοι βουλῇ πᾶσιν ἐπιχειροῦσι· καὶ εἰσὶν εὐέλπιδες διὰ τὸ τρίτον ὁσόν, τὴν τῶν κωλυμάτων καὶ τῶν κινδύνων καὶ τῆς σφῶν ἀσθενείας ἀνεπισκεψίαν.

20

XLI. — Περὶ φόβου.

1. Περὶ ὃ πρῶτον δείκνυται, ὅτι πάθος ἐστὶ ψυχῆς ὁ φόβος· ἐστὶ γὰρ κίνησις | τῆς ὀρεκτικῆς δυνάμεως, καὶ οὐκ αὐτῆς μόνον ἀλλὰ καὶ τῆς ^{f. 109} αἰσθητικῆς ὀρέξεως· γίνεται γὰρ μετὰ τινος μεταβολῆς τοῦ ὀργάνου, ἔχει δὲ καὶ σχέσιν πρὸς τὸ κακόν, καθόσον τὸ κακὸν νικᾷ τινά. Διὰ ταῦτα ²⁵ γοῦν ἀλγθέστατον πάθος ἐστίν.

2.-3. Δεύτερον, ὅτι εἰδικὸν πάθος· ἀντιδιήρηται γὰρ τοῖς ἄλλοις πάθεσι τῆς ψυχῆς εἰδικόν τε ἀντικείμενον ἔχει, τὸ μέλλον καὶ δύσκολον κακόν, ᾧ ἀντιστῆναι ἀδύνατον.

4. Τρίτον, ὅτι ἐξ εἰσιν αὐτοῦ εἶδη κατὰ τὸν Δαμασκηνόν· ἡ γὰρ ³⁰ τὸν βαρύνοντα τὴν φύσιν πόνον ἐκφεύγει τις, καὶ τοῦτό ἐστὶν ἐκλυσίς· ἡ φοβεῖται τι αἰσχροὺν ὡς πραχθησόμενον, καὶ τοῦτ' ἐστὶν ἐντροπή, ἧ, τοῦ πεπραγμένου αἰσχροῦ ἀποστροφή οὔσα, αἰσχύνη λέγεται· καὶ ταῦτα μὲν ὅσον πρὸς τὸ κακὸν τὸ ἐν τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ ἀνθρώπου συμβαίνον. Εἰ δ' ἐξωθεν εἴη τὸ κακόν, ἡ τῷ λόγῳ τοῦ μεγέθους ἐστὶν ἀνύποιστον, ὥστε ³⁵ μὴ δύνασθαι τὴν ἀπόβασιν αὐτοῦ κατανοεῖν, καὶ οὕτως ἐστὶ θαῦμα· ἡ τῷ λόγῳ τοῦ ἀήθους, κἂν μὴ μέγα ἦ, καὶ οὕτως ἐστὶν ἐκπληξίς, ἧς αἰτίον ἡ ἀήθης φαντασία· ἡ τῷ λόγῳ τοῦ ἀπρονοήτου, καὶ λέγεται ἀγωνία, ὥσπερ τὰ μέλλοντα δυστυχήματα φοβούμεθα.

XLII. — Περὶ τοῦ ἀντικειμένου τοῦ φόβου.

1. Περὶ τοῦτο πρῶτον δείκνυται, ὅτι τὸ κακὸν ἀντικείμενον ἐστὶ τοῦ φόβου.

2. Δεύτερον, ὅτι τὸ κακὸν τῆς φύσεως, εἴπερ ὁ θάνατος, κατὰ τὸν Φιλόσοφον ἐν τρίτῳ τῶν ἠθικῶν, φοβερώτατον. Δυσκοῖν δὲ τρόπων ὄντων ὡς τὸ κακὸν τῆς φύσεως λέγεται, ἢ ὅταν ἀπ' αἰτίας ἢ φυσικῆς, ὡς περ ὁ φυσικὸς θάνατος καὶ αἱ ὁμοίαι τῶν στέρψεων, αἱ φυσικὰ κακὰ λέγονται ὡς τῆς φύσεως ἀποτελέσματα καὶ ὡς στεροῦσαι τοῦ ἀγαθοῦ τῆς φύσεως ἢ ἔταν ἀπ' αἰτίας οὐ φυσικῆς, ὡς ὁ παρὰ τῶν διωκτῶν ἐπαγόμενος θάνατος, καὶ κατ' ἄμφω τὸ τῆς φύσεως κακὸν πῆ μὲν φοβερὸν ἐστὶ, πῆ δὲ οὐ. Ὅταν γὰρ ὡς ἐγγὺς ὂν καταλαμβάνηται, μετὰ τοῦ ἐλπίζειν μέντοι διαδράσειν, φοβερὸν ἐστὶ· ἄλλως δὲ οὐ· τότε γὰρ πολὺ διεστῶς φανταζόμεθα μὴδὲ μέλλειν, καὶ οὐ φροντίζομεν, ὡς ἐπὶ τοῦ θανάτου οἱ πλείους· καὶ τὸ ἐξ ἀνάγκης, καὶ ἤδη μέλλοι, ὡς μὴ μέλλον νομίζομεν διὰ τὴν ἀνάγκην οἱ ἄνθρωποι· ἢ ποιεῖν νομίζειν ἐκεῖνο ὡς παρόν, ὡς φησὶν ὁ Φιλόσοφος ἐν τῇ ῥητορικῇ, ὅτι οἱ ἤδη τυμπανιζόμενοι οὐ φοβοῦνται τὴν τοῦ θανάτου ἀνάγκην ὀρώντες ἐπικειμένην, ὥστε τὸ τὴν τοῦ μέλλοντος κακοῦ φαντασίαν ἀναιροῦν ἀναιρεῖ καὶ τὸν φόβον, ἐφόσον ὁ φόβος πρόεισιν ἐκ φαντασίας τοῦ μέλλοντος κακοῦ.

3. 4. Τρίτον, ὅτι καὶ ὁ φόβος δύναται εἶναι φοβερός, ὡς δυνάμεθα ἔρᾶν τοῦ ἔρωτος καὶ ὀδυνασθαι ἐπὶ τῇ ὀδύνη, καὶ τοῦτο ὅταν ὁ φόβος ἀπ' αἰτίας ἐξωθεν προῖη, καθό ἐστὶ πάθος τι ἐπόμενον τῇ φαντασίᾳ τοῦ ἀπολελυμένου κακοῦ· τότε γὰρ φοβούμεθα τὸν φόβον, ὥστε δηλονότι μὴ ἐπηρτησθαι ἡμῖν τὴν τοῦ φοβεῖσθαι ἀνάγκην διὰ τινὰ ἐναντιότητα μεγάλου κακοῦ. Ὅτε δὲ ὑπόκειται τῇ ἡμετέρᾳ θελήσει καὶ δυνατόν ἐστὶν αὐτὸν ἀπώσασθαι, οὐκ ἐστὶ φοβερός.

5. Τέταρτον, ὅτι τὰ ἀήθη καὶ αἰφνίδια φοβερώτερα· εἴ γε τὸ ἔθος καὶ ἡ πείρα αὖξονται τὴν ἐλπίδα, ὡς εἴρηται, μειοῦσιν ἐξ ἀνάγκης τὸ ἀντικείμενον αὐτῇ, τὸν φόβον.

6. Πέμπτον, ὅτι τὰ ἄφυσκα φοβερώτερα· τὸ γὰρ αὖξον τὸ κακὸν αὖξει καὶ τὸν φόβον· αὖξεται δὲ τὸ κακὸν οὐ μόνον κατὰ τὸ εἶδος, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς περιστάσεις ἐν αἷς ἐστὶ καὶ τὸ συνεχές ἢ ἡ διάρκεια, καὶ μάλιστα· ὅθεν, ὅσα μετὰ τὸ ἐπελθεῖν οὐ δύνανται ἔχειν ἀπαλλαγὴν, ἢ μὴ ῥαδίαν, ὡς αἰώνια λαμβανόμενα, μάλιστα εἰσι φοβερά.

86

XLIII. — Περὶ τῆς αἰτίας τοῦ φόβου.

1. Περὶ τοῦτο πρῶτον δείκνυται, ὅτι ὁ ἔρωσ ἐστὶν αἰτία τοῦ φόβου. Εἴ γὰρ καὶ κατὰ συμβεβηκὸς ὁ φόβος ἐστὶν αἷτιος τοῦ ἔρωτος, καθόσον ἔρᾳ οὐκ εἰς τὸ κακόν, ἀλλὰ εἰς τὸ δι' οὗ τὸ τοιοῦτον ἔπεισι κακόν, ὡς περ ὁ ἄνθρωπος, φοβούμενος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κολασθῆναι, φυλάσσει τὰς ἐντολάς

αὐτοῦ καὶ οὕτως ἐλπίζειν ἄρχεται, ἢ δὲ ἐλπίς εἰσάγει τὸν ἔρωτα, | ἀλλὰ f. 110
καθ' αὐτὸν ὁ ἔρωσ τοῦ φόβου αἴτιος γίνεται· καθ' αὐτὸν γὰρ ὄρα τὸ κακόν,
ὁ φεύγει· τοῦτο δὲ ἀντίκειται καθ' αὐτὸ ἐραστῶ τινι ἀγαθῶ.

2. Δεύτερον, ὅτι καὶ ἡ ἐνδοεῖα φόβου αἰτία, ὡσπερ ἡ τῶν ἐξωθεν
ἀγαθῶν εὐπορία τοῦ φόβου ἐστὶν ἀναιρετική. 5

XLIV. — Περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ φόβου.

1. Περὶ τοῦτο πρῶτον δείκνυται, ὅτι ὁ φόβος ποιεῖ συστολήν, πλὴν
οὐχ ὁμοίως τοῖς ὀργιζομένοις· ἐν γὰρ τοῖς ὀργίλοις, διὰ τὴν θερμὴν καὶ
τὴν λεπτότητα τῶν πνευμάτων, ἃ προΐασι ἐκ τῆς ὀρέξεως τῆς ἀντιλυπί- 10
σεως, ἢ τῶν πνευμάτων κίνησις ἀπὸ τῶν ταπεινοτέρων ἐπὶ τὰ ὑψηλότερα
γίνεται, ὡς συναθροίζεσθαι τὴν θερμὴν καὶ τὰ πνεύματα περὶ τὴν καρ-
δίαν, ἐξ οὗ συμβαίνει τοὺς ὀργίλους ὀρμητικούς εἶναι καὶ τολμηροὺς πρὸς
τὸ ἐπιπηδᾶν· ἐν δὲ ταῖς φοβουμένοις διὰ τὴν ψυχρότητα τῶν πνευμάτων
παχυνομένων ἢ τούτων κίνησις ἀπὸ τῶν ὑψηλοτέρων ἐπὶ τὰ ταπεινότερα 15
γίνεται· ἢ δὴ ψυχρότης συμβαίνει διὰ τὴν φαντασίαν τῆς ἀσθενείας τῆς
δυνάμεως, καὶ διὰ τοῦτο οὐ πολλαπλασιάζονται ἡ θερμὴ καὶ τὰ πνεύ-
ματα περὶ τὴν καρδίαν, ἀλλὰ μᾶλλον ἐκείθεν ἀποδιδράσκουσιν, καὶ διὰ
τοῦτο οἱ φοβούμενοι οὐ μεθ' ὀρμῆς ἐπιπηδῶσιν, ἀλλὰ μᾶλλον φεύγουσιν.

2. Δεύτερον, ὅτι ὁ φόβος ποιεῖ βουλευτικούς, κατὰ τὸν Φιλόσοφον 20
ἐν δευτέρῳ τῆς ῥητορικῆς, ἀπὸ τῆς θελήσεως ἢ τῆς φροντίδος τοῦ βου-
λεύεσθαι· βουλευόμεθα γὰρ περὶ τῶν μεγάλων ἐν οἷς ὡσπερ ἡμῖν αὐτοῖς
ἀπιστοῦμεν, τοιαῦτα δὲ τὰ φοβερά· ἀπὸ δὲ τῆς εὐπορίας καὶ δυνάμεως
τοῦ καλῶς βουλεύεσθαι, οὐχί· τὸναντίον μὲν οὖν ἔσθ' ὅτε. Τῷ γὰρ
ἀσθενὲς τὸ κριτήριον ἔχοντι, ἔσον τὸ καθ' αὐτόν, ὁ φόβος μειοῖ τὴν ἐνυ- 25
πάρχουσαν ὀπωσοῦν τοῦ καλῶς βουλεύεσθαι δύναμιν· τῷ γὰρ φοβουμένῳ
φοβερώτερα τὰ πράγματα δοκεῖ, καὶ τῷ ἐρῶντι βελτίω, καὶ ἔλωσ τῷ κατὰ
τι πάθος διατεθειμένῳ δοκεῖ τι τῆς ἀληθείας μείζον ἢ ἔλαττον.

3. Τρίτον, ὅτι ὁ φόβος ποιεῖ τρόμον καὶ ὠχρίασιν καὶ τῶν ὀδόντων
ἦχον, κατὰ τὸν Γούλλιον. Εἰ δὲ τις λέγοι τὸν μὲν τρόμον | διὰ ψυχῆς f. 111
συμβαίνειν· ὀρῶμεν γὰρ τοὺς κατεψυγμένους τρέμοντας· τὸν δὲ φόβον
θερμῆς μᾶλλον ξηραίνουσης αἰτίον εἶναι δοκεῖν, οὗ σημεῖον τοὺς τὰ μέγιστα
φοβουμένους διψᾶν, ὡς δῆλον ἐν τοῖς ἀπαγομένοις εἰς θάνατον· ἀλλ' εἰ-
δέναι δεῖ, ὅτι τῆς θερμῆς ἀπὸ τῶν ἐξωθεν ἐπὶ τὰ ἐνδον συσταλείσης,
πολλαπλασιάζεται ἐνδον ἡ θερμὴ, καὶ μάλιστα περὶ τὰ κάτω, τουτέστι 30
τὰ θρεπτικά, καὶ διὰ τοῦτο τοῦ ὑγροῦ ἀναλωθέντος καταλείπεται τὸ ξηρόν,
καὶ πολλάκις λύσις τῆς κοιλίας καὶ οὔρου πρόεσις, ἐνίοτε δὲ καὶ σπέρ-
ματος· ἢ ἢ τοιαύτη τῶν περιττωμάτων ἔκκρισις συμβαίνει διὰ τὸ συν-
έλκεσθαι τὴν γαστέρα καὶ τοὺς ὄρχεις, ὡς φησὶν ὁ Φιλόσοφος ἐν τοῖς
προβλήμασιν.

4. Τέταρτον, ὅτι ὁ φόβος οὐ κωλύει τὴν ἀγαθὴν ἐνέργειαν, ὅσον κατὰ τὴν ψυχὴν, εἰ σύμμετρος εἴη· συνεργεῖ μὲν οὖν, προσεκτικώτερον ποιεῖ καὶ βουλευτικώτερον· εἰ γὰρ ἀποτεινόιτο ὥστε ταράττειν, τὸν λογισμὸν κωλύει. Κατὰ δὲ τὰ σωματικὰ ὄργανα ἀεὶ πέφυκε κωλύειν τὴν ἔξωθεν ἐνέργειαν διὰ τὴν ἐνδοειαν τοῦ θερμοῦ, ἢ διὰ τὸν φόβον, [ὅς] ἐν τοῖς ἔξω μέλεσι συμβαίνει.

XLV. — Περὶ τόλμης.

1. Περὶ τοῦτο πρῶτον δείκνυται, ὅτι ἐναντία τῷ φόβῳ ἢ τόλμα· 10 πλείστον γὰρ διεστήλασιν ἐν τῷ αὐτῷ γένει, ὅτι ὁ φεύγει ὁ φόβος ὑπερβάλλον διὰ τὴν μέλλουσαν βλάβην, τούτῳ ἐπιπηδᾷ ἢ τόλμα διὰ τὴν νίκην, ἢ ἐλπίζει ὑπερβαλέσθαι τὸν κίνδυνον.

2. Δεύτερον, ὅτι ἔπεται τῇ ἐλπίδι.

3. Τρίτον, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀσθένεια τῆς τόλμης αἰτία, τοῦναντίον μὲν 16 οὖν· γίνεται γὰρ, ὅταν συλληφθῇ ἐν τῇ φαντασίᾳ ἐλπίς τῶν σφιστικῶν ὡς ἐγγὺς ὄντων, ἢ ἀφοβία τῶν βλαπτικῶν ὡς ἢ μὴ ὄντων, ἢ πόρρω, ἢ ἀσθενῶν ὄντων. Γίνεται δὲ ποτε καὶ διὰ μέθην τόλμα, οὐ καθὸ ἔστιν ἀσθένεια, ἀλλὰ καθὸ πλατυσμὸν τῆς καρδίας ποιεῖ καὶ ὑπόληψιν μεγέθους τινός.

4. Τέταρτον, ὅτι οἱ τολμηροὶ προθυμότεροί εἰσιν ἐν τῇ ἀρχῇ ἢ ἐν 20 αὐτοῖς τοῖς δεινοῖς.

f. 111^v

XLVI. — Περὶ ὀργῆς καθ' αὐτήν.

1. Περὶ ὁ πρῶτον δείκνυται, ὅτι ἡ ὀργὴ πάθος ἐστὶν εἰδικόν. Ὅτι τὸ καθόλου διχῶς· ἢ κατὰ τὴν κατηγορίαν, ὡς τὸ ζῦρον πρὸς τὰ εἶδη 26 τῶν ζώων· ἢ κατ' αἰτίαν, οἷον ὁ ἥλιος ἐν τοῖς γεννητοῖς. Ὡς γὰρ τὸ γένος περιέχει πολλὰς δυνάμεις διαφορὰς κατὰ τὴν τῆς ὕλης ὁμοίότητα, οὕτω καὶ ἡ ποιητικὴ αἰτία περιέχει πολλὰ ἀποτελέσματα κατὰ τὴν ποιητικὴν δύναμιν. Λέγεται δὲ οὐ κυρίως καὶ τὸ ἐκ συνδρομῆς πολλῶν αἰτίων ἀποτέλεσμα, ἐπεὶ πᾶσαι μένουσι τρόπον τινὰ ἐν τῷ ἀποτελέσματι ἐνεργείᾳ, καὶ περιέχονται ὑπ' αὐτοῦ. Κατὰ τὸν πρῶτον τρόπον ἢ ὀργὴ οὐκ 30 ἔστι καθόλου, ἀλλ' ἀντιδιηρημένον τοῖς ἄλλοις πάθεσιν· οὐδὲ κατὰ τὸν δεύτερον· κατὰ δὲ τὸν τρίτον, καθόσον ἐκ συνδρομῆς πολλῶν ἀποτελεῖται παθῶν, λύπης δηλονότι ἐπενεχθείσης, καὶ ἐπιθυμίας, καὶ ἐλπίδος τοῦ ἀμύνεσθαι, εἰ μὴ πολὺ ὑπερέχει τὸ τὴν βλάβην ὑπενηνοχὸς πρόσωπον· 35 τότε γὰρ λύπη μόνον ἀκολουθεῖ.

2. Δεύτερον, ὅτι τὸ ἀγαθόν ἐστὶν ἀντικείμενον τῆς ὀργῆς· ἀμύνης γὰρ ἐστὶν ὄρεξις, αὕτη δὲ, ἀγαθόν· δικαιοσύνης γὰρ ἢ ἄμυνα.

3. Τρίτον, ὅτι ὀργὴ ἐστὶν ἐν τῷ ἐπιθυμητικῷ.

4. Τέταρτον, ὅτι μετὰ τοῦ λόγου ἐστίν, ὡς ὑπέικειν δυναμένη τῷ λόγῳ 40 ἀμέσως, οὐ μέντοι γε ὡς προστάττοντι· οὕτω γὰρ ἡ θέλησίς ἐστι μετὰ

τοῦ λόγου ἀμέσως· ἔθεν καὶ ὄρεξις λογικὴ λέγεται· ἀλλ' ὡς διαμαρτυροῦ-
μένῳ καὶ φανεροῦντι τὴν ἀδικίαν.

5. Πέμπτον, ὅτι ἡ ὀργὴ φυσικωτέρα τῆς ἐπιθυμίας, ἐν ἐβδόμῳ τῶν
ἠθικῶν οὕτω τοῦτο τοῦ Φιλοσόφου λέγοντος· οὐ κατὰ τὴν σωματικὴν
κράσιν· φύσει γὰρ μᾶλλον οὕτως ἐστὶν αὐτῷ, κατὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ, μηδενὸς
πάθους ὑπερβολὴν ἔχειν διὰ τὴν κράσιν τῆς ἀρμονίας αὐτοῦ. Τὰ δὲ ἄλλα
ζῶα, καθὸ τῆς ποιότητος ἀποχωροῦσι ταύτης τῆς κράσεως ἐπὶ διάθεσιν
κράσεως τινὸς ἄκρας, κατὰ τοῦτο φύσει διάκειται πρὸς ὑπερβολὴν τινος
πάθους, ὡσπερ ὁ λέων πρὸς τόλμαν, ὁ κύων πρὸς ὀργήν, ὁ λαγὼς πρὸς
φόβον. Κατὰ δὲ τὸν λόγον φύσει ἐστὶ τῷ ἀνθρώπῳ τὸ ὀργιζέσθαι καὶ
πρᾶον εἶναι, καθὸ ὁ λόγος τρόπον τινὰ ὀργῆς ἐστὶν αἷτιος, καθόσον | ἀπαγ- f. 112
γέλλει τὴν τῆς ὀργῆς αἰτίαν, καὶ πάλιν τρόπον τινὰ τὴν ὀργὴν ἐπέχει,
μὴ παντάπασιν ἀφαιρῶν τὴν ἀρχὴν τοῦ λόγου.

6. Ἑκτον, ὅτι ἡ ὀργὴ ἤττον κακὴ τοῦ μίσους, Ἀύγουστίνου ἐν τῷ κανόνι·
τὸ μὲν μῖσος δοκῶ παραβάλλοντος, τὴν δὲ ὀργὴν κάρφει. Δεῖ δὲ εἰδέναι
ὅτι, ὅσον πρὸς τὸ ἐπιθυμούμενον, ἡ ὀργὴ πλείονα ἔχει φειδῶ· ὧν γὰρ
ὀρεγόμεθα καθ'αυτὰ, οὐδενὶ μέτρῳ ὀρεγόμεθα, ὡς οἱ φειδωλοὶ τὰ χρήματα·
καὶ ἐν τῷ Ἐκκλησιαστῇ· ἢ ὁ ἐχθρὸς, ἔταν εὖρη καιρὸν, οὐκ ἐμπλησθή-
σεται αἵματος· οὕτω δὲ τὸ μῖσος ὀρέγεται τοῦ κακοῦ, ἢ δὲ ὀργή, κατὰ
μόνον τὸν τοῦ δικαίου λόγον. Ὑπερβάλλει δὲ ποτε τὸ κακὸν τὸ τῆς
δικαιοσύνης μέτρον κατὰ τὴν τοῦ θυμουμένου ὑπόληψιν· τότε καὶ οἶκτον
λαμβάνει· ἔθεν καὶ ὁ Φιλόσοφος ἐν δευτέρῳ τῆς ῥητορικῆς· ἢ ὀργι-
ζόμενος, φησί, πολλῶν γενομένων, φεῖδεται· ὁ δὲ μισῶν, οὐδενός· Ὅσον
δὲ πρὸς τὴν τῆς ἐπιθυμίας ἐπίτασιν, ἡ ὀργὴ μᾶλλον τῆς ἐπιθυμίας ἀναιρεῖ
τὸν οἶκτον τῷ τὴν κίνησιν αὐτῇ σφοδροτέραν εἶναι· διὰ τὴν τῆς χολῆς
ἔξαψιν· ἔθεν ἀμέσως πρόσκειται· ἢ Ὀρμὴν διεγερθέντος πνεύματος τίς
ὑπενεγκεῖν δυνήσεται;

7. Ἐβδομον, ὅτι πρὸς οὓς ἡ δικαιοσύνη, πρὸς τοὺς αὐτοὺς καὶ ἡ ὀργή·
τὸ γὰρ δίκην ἐπάγειν τῆς δικαιοσύνης ἐστὶ· τὸ δὲ βλάβειν τινὰ ἀδικίας
ἐστὶν· ὁ δὲ ὀργιζόμενος ὧν ἐβλάβη τὴν δίκην ἐπάγει, καὶ δοκεῖ δικαιο-
σύνην ποιεῖν διὰ τὴν ἄλλου ἀδικίαν πρὸς αὐτόν.

8. Ὁγδοον, ὅτι τρία εἶδη ταύτης· χολή, μανία καὶ κότος· χολὴ μὲν,
καθόσον ταχέως ἐξάπτεται· μανία δὲ, κατὰ τὸ μένειν τὴν λύπην, ἣ ἐστὶν
αἰτία τῆς ὀργῆς· κότος δὲ, κατὰ τὴν τῆς δίκης ὄρεξιν, ὅς οὐκ ἤραμεῖ,
ἐὰν μὴ τιμωρήσῃται· οὓς ὁ Φιλόσοφος ὄξεις ὀνομάζει καὶ πικροὺς καὶ
δυσκόλους.

18 Eccli. 12, 16 26 Prov. 27, 4

XLVII. — Περὶ τῆς ποιητικῆς αἰτίας τῆς ὀργῆς.

1. Περὶ τοῦτο πρῶτον δείκνυται, ὅτι αἰεὶ τις ὀργίζεται διὰ τι γενόμενον | κατ' αὐτοῦ. Εἰ δὲ ὁ Θεὸς ὀργίσεσθαι λέγεται, καίτοι μηδὲν ἡμῶν κατ' αὐτοῦ ποιεῖν δυναμένων, ἀλλ' ἡ ὀργὴ οὐ λέγεται περὶ τοῦ Θεοῦ κατὰ
 5 τι πάθος ψυχῆς, ἀλλὰ κατὰ τὴν τῆς δικαιοσύνης κρίσιν. Καὶ ὁ ἄνθρωπος δὲ τὸ καθ' αὐτὸν διχῶς ποιεῖ κατὰ τοῦ Θεοῦ· τῶν τε θείων καταφρονῶν ἐντολῶν καὶ βλάβην ἐπάγων ἢ ἐαυτῷ, ἢ ἑτέρῳ, ὅπερ εἰς τὸν Θεὸν ἀναφέρεται, καθόσον ὡς τὴν βλάβην ἐπάγει ὑπὸ τὴν τοῦ Θεοῦ κηδεμονίαν περιέχεται.

10 2. Δεύτερον, ὅτι διὰ μόνην τὴν καταφρόνησιν κινεῖται τις πρὸς ὀργὴν, πάντων τῶν τῆς ὀργῆς αἰτίων εἰς τὴν καταφρόνησιν ἀναφερομένων. Τρία γάρ εἰσιν εἶδη καταφρονήσεως· ὑπεροψία, ἐπηρειασμός, ὅπερ ἐστὶ κώλυμα τοῦ πληρωθῆναι τὴν θέλησιν, καὶ ὕβρις ἢ λοιδορία. Ὅτι δὲ καταφρονούμενοι ὀργίζομεθα, εὐλόγως συμβαίνει. Ἡ ὀργὴ ὀρέγεται τῆς βλάβης τινός, καθόσον ἔχει λόγον δικαίου, καὶ μέχρι τοσούτου ἀμύνεται· δίκαια δὲ
 15 ἄμυνα οὐκ ἐστὶ πλὴν τοῦ ἀδίκως γεγενημένου· ὅθεν, εἰ γνοῖεν οἱ ἄνθρωποι τοὺς βλάψαντας δικαίως ποιήσαντας, οὐκ ὀργίζονται. Τριχῶς δὲ ἐνδέχεται βλάβην τινὶ ἐπάγεσθαι· ἐξ ἀγνοίας, ἐκ πάθους καὶ ἐξ αἰρέσεως. Οἱ γοῦν ἐξ αἰρέσεως ἢ κακουργίας μάλιστα ἀδικεῖν δοκοῦσι, καὶ διὰ τοῦτο μάλιστα
 20 κατ' ἐκείνων ὀργίζομεθα. Εἰ γὰρ ὑπολάβοιμεν δι' ἀγνοίαν ἢ πάθος τὴν βλάβην ἐπάγοντας, ἢ σὺδόλως, ἢ ἥττον ὀργίζομεθα· τὸ γὰρ ἐξ ἀγνοίας ἢ πάθους τι ποιεῖν ἐλαττοῖ τὸν λόγον τῆς ἀδικίας καὶ τρόπον τινὰ μᾶλλον συγγνώμην διεγείρει. Οἱ δὲ διὰ κακουργίας καταφρονεῖν δοκοῦντες καὶ ἀμαρτάνειν πρὸς ὀργὴν μάλιστα κινουῦσιν. Δεύτερος δὲ λόγος ἐστίν, ὅτι
 25 ἡ καταφρόνησις τῇ ὑπεροχῇ τοῦ ἀνθρώπου ἀντίκειται· ἃ γὰρ οὐδενὸς ἀξία νομίζουσιν οἱ ἄνθρωποι, ἐκείνων καταφρονουῦσιν· διὰ πάντων δὲ τῶν ἡμετέρων ἀγαθῶν ὑπεροχὴν τινα ζητοῦμεν, καὶ διὰ τοῦτο οἷα ἂν ἡμῖν ἐπενεχθῆ βλάβη, καθόσον τῇ ἡμετέρᾳ ἀντίκειται ὑπεροχῇ, εἰς καταφρόνησιν ἀνήκειν δοκεῖ· ὅθεν καὶ ἡ ὑπεροχὴ αἰτία τοῦ θᾶττον ὀργίσεσθαι.

30
 f. 118

XLVIII. — Περὶ τῶν τῆς ὀργῆς ἀποτελεσμάτων.

1. Περὶ δὲ πρῶτον δείκνυται, ὅτι ἡ ὀργὴ ἡδονῆς αἰτία γίνεται, τοῦ Φιλοσόφου λέγοντος ἐν ἐβδόμῳ τῶν ἠθικῶν τὸ ἀδόμενον, ὅτι· „Ἡ ὀργὴ ἡδῶν στάζοντος μέλιτος ἐν τοῖς στήθεσιν ἀνδρῶν αὖξει“. Οὐ χαίρει δὲ
 36 ἐπὶ τῷ αὐτῷ ὁ ὀργιζόμενος καὶ λυπεῖται, ἀλλὰ λυπεῖται μὲν ἐπὶ τῇ ἐπενεχθείσῃ ἀδικίᾳ, ἠδέεται δὲ τὴν κόλασιν λογιζόμενος ἐλπίζων.

3. Δεύτερον, ὅτι κωλύει τὸν λόγον· τὸ γὰρ τῆς νοήσεως φῶς ἀμαυροῖ τῷ ἐμμένειν, συγχέουσα τὴν διάνοισιν.

4. Τρίτον, ὅτι σιωπῆς αἰτία γίνεται, καὶ μετὰ τοῦ λόγου οὔσα, καὶ τὸν
 40 λόγον κωλύουσα· ἐρρωμένη γὰρ ἡ τοῦ λόγου κρίσις οὔσα· εἰ γὰρ μὴ

ἐπέχοι τὴν ἀτακτον ὄρεξιν τῆς ἀντιλυπτήσεως, τὴν γοῦν γλώσσαν κωλύει τῆς ἀτάκτου φωνῆς. Ὅθεν ὁ Γρηγόριος ἐν πέμπτῳ τῶν ἠθικῶν· „Πολλάκις ἡ ὀργή, ταραχθείσης τῆς διανοίας, ὡσπερ ἀπὸ κρίσεως σιωπὴν παραγγέλλει“. Ἀλλὰ καὶ ὅταν ὁ λόγος κωλύηται, ἡ τῆς ὀργῆς ταραχὴ μέχρι καὶ τῶν ἔξω μελῶν ἀφικνεῖται, καὶ μάλιστα ἐν αἷς τῶν μελῶν καθαρώτερον τῆς καρδίας διαδείκνυται ἰχνη, ὡσπερ ἐν ὀφθαλμοῖς καὶ προσώπῳ καὶ γλώσσῃ· ὅθεν, ὡς εἴρηται, ἡ γλώσσα ἑαυτὴν ἐμποδίζει, τὸ πρόσωπον ἐκπυροῦται, τραχύνονται οἱ ὀφθαλμοί.

Des habitudes et des vertus.

ἘΝΤΕΥΘΕΝ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ἈΡΧΩΝ ΤΩΝ ἈΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ἘΝΕΡΓΕΙΩΝ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΝ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ἘΝΔΟΘΕΝ.

ΣΤΙΧ. — Περὶ τῆς οὐσίας τῶν ἔξεων. 15

1. Περὶ ὁ πρῶτον δείκνυται, ὅτι ἡ ἕξις ποιότης ἐστίν. Εἰς τοῦτο ἤρκεσε τὸ τοῦ Φιλοσόφου ἀξίωμα· λέγω δὲ ἕξιν οὐ τὴν ἀπὸ τοῦ ἔχειν, ὃ σημαίνει παράθεσιν εἶνα, ἀλλὰ καθὸ πρᾶγμα λέγεται τι ἔχειν πως πρὸς ἑαυτὸ ἢ πρὸς ἄλλο· τὸ γὰρ πρότερον ἔχειν τὸ κοινόν ἐστι πλείοσι γένεσιν, ὅπερ ἐν τοῖς μετὰ τὰς κατηγορίας τίθεται. 20

2. Δεύτερον, ὅτι ἡ ἕξις ὠρισμένον εἶδος ποιότητος· τίθησι γὰρ ἐν τῶν εἰδῶν τῆς ποιότητος αὐτὴν ὁ Φιλόσοφος ἐν κατηγορίας· ὧν εἰδῶν τὰς διαφορὰς ὁ μὲν διπλάσια λαμβάνει, οὐ καλῶς αὐτίκα διαιρούμενος τὰς ποιότητας εἰς φυσικὰς καὶ ἐπεισοδιώδεις, λέγων τὰς ἕξεις καὶ διαθέσεις, τὰς δὲ λοιπὰς φυσικὰς, καίτοι πολλάκις εἰσι ποιότητες μὴ φυσικαὶ καὶ διαθέσεις μὴ ἐπεισοδιώδεις, ὡσπερ ἡ ὑγεία καὶ τὸ κάλλος. Ἄνευ f. 113^v δὲ τούτου, οὐδὲ τῆ τῶν εἰδῶν τάξει συμβαίνει· αἰεὶ γὰρ τὸ φυσικώτερον καὶ πρότερον ἐστίν· διὸ (δεῖ) ἄλλως δεῖ λαμβάνεσθαι τὴν διάκρισιν. Ἡ γὰρ ποιότης κυρίως τρόπον τινὰ τῆς οὐσίας σημαίνει· τρόπος δὲ ἐστίν, κατὰ Ἀύγουστινον, ὃν προχαράττει τὸ μέτρον· ὅθεν ὄρον τινὰ κατὰ τι 30 μέτρον σημαίνει, καὶ διὰ τοῦτο ὡσπερ ἐκεῖνο καθὸ ὀρίζεται· ἢ τῆς ὕλης δύναμις κατὰ τὸ οὐσιώδες εἶναι λέγεται ποιότης, ἢ ἐστὶ διαφορὰ τῆς οὐσίας, οὕτως ἐκεῖνο καθὸ ὀρίζεται ἢ τοῦ ὑποκειμένου δύναμις κατὰ τὸ συμβεβηκὸς εἶναι λέγεται ποιότης συμβεβηκυία, ἢ ἐστὶ διαφορὰ τις. Τοῦτον δὲ τὸν τρόπον ἢ τὸν ὄρισμόν τοῦ ὑποκειμένου κατὰ τὸ συμβεβηκὸς εἶναι 35 δυνατόν λαμβάνεσθαι, ἢ ἐν τῇ πρὸς αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ ὑποκειμένου τάξει, ἢ κατὰ πάθος ἢ ἐνέργειαν ἐπομένῃν ταῖς φυσικαῖς ἀρχαῖς, αἱ εἰσιν ὕλη καὶ εἶδος· ἢ κατὰ ποσότητα. Εἰ μὲν οὖν λαμβάνοιτο ὁ τρόπος ἢ ὁ

ὀρισμὸς τοῦ ὑποκειμένου κατὰ τὴν ποσότητα, τὸ τέταρτον εἶδος ἐστὶ τῆς ποιότητος· καὶ ἐπεὶ ἡ ποσότης κατὰ τὸν ἑαυτῆς λόγον ἄνευ κινήσεως ἐστὶν καὶ ἄνευ τοῦ λόγου τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, διὰ τοῦτο οὐκ ἐστὶ τοῦ τρίτου εἶδους τῆς ποιότητος τὸ εἶναι τι καλῶς ἢ κακῶς, θάπτον ἢ βράδιον διῖον.

- 6 Ὁ δὲ τρόπος ἢ ὁ ὀρισμὸς τοῦ ὑποκειμένου κατὰ τὸ πάθος ἢ τὴν ἐνέργειαν ἐν τῷ δευτέρῳ καὶ τρίτῳ εἶδει τῆς ποιότητος καταλαμβάνεται, καὶ διὰ τοῦτο ἐν ἑκατέρῳ θεωρεῖται τὸ βραδίως ἢ δυσκόλως γίνεσθαι τι, ἢ τὸ θάπτον παρέρχεσθαι, ἢ ἐπιμένειν· οὐ μὴν οὐδ' ἐν τούτοις θεωρεῖται τι εἰς τὸν τοῦ ἀγαθοῦ ἢ κακοῦ λόγον ἀνήκον· αἱ γὰρ κινήσεις καὶ τὰ πάθη οὐκ ἔχουσι λόγον τέλους, τῇ δὲ πρὸς τὸ τέλος ἀναφορᾷ ἀγαθόν τι λέγεται ἢ κακόν. Ἀλλ' ὁ τρόπος ἢ ὁ ὀρισμὸς τοῦ ὑποκειμένου ἐν τῇ πρὸς τὴν φύσιν τοῦ πράγματος τάξει εἰς τὸ πρῶτον τῆς ποιότητος εἶδος ἀνήκει, ὃ
- f. 114 ἐστὶν ἡ ἕξις καὶ ἡ διάθεσις· φησὶ γὰρ ὁ Φιλόσοφος | ἐν ἐβδόμῳ τῶν φυσικῶν, διαλεγόμενος περὶ τῶν ἕξεων τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, αἶ εἰσι δια-
- 16 θέσεις τινὲς τοῦ τελείου πρὸς τὸ ἀόριστον, λέγω δὲ τελείου, ὃ διακρίνεται κατὰ φύσιν· καὶ ἐπεὶ αὐτὸ τὸ εἶδος καὶ ἡ φύσις τοῦ πράγματος τέλος ἐστὶ καὶ οὐ εἴνεκα γίνεσθαι τι, ὡς λέγεται ἐν δευτέρῳ τῶν φυσικῶν, διὰ τοῦτο ἐν τῷ πρώτῳ εἶδει θεωρεῖται τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, καὶ τὸ εὐκίνητον καὶ δυσκίνητον, καὶ φύσις τίς ἐστὶ τέλος γενέσεως καὶ κινή-
- 20 σεως. Ὅθεν, ἐν τῷ πέμπτῳ τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ φησὶν ὁ Φιλόσοφος, τὴν ἕξιν ὀριζόμενος, διαθέσιν εἶναι καθ' ἣν τις διακρίνεται καλῶς ἢ κακῶς· καὶ ἐν δευτέρῳ τῶν ἠθικῶν, ὅτι ἕξεις εἰσι καθ' ἃς πρὸς τὰ πάθη καλῶς ἢ κακῶς ἔχομεν. Ὅταν μὲν γὰρ ὁ τρόπος οἰκείος ᾖ τῇ φύσει τοῦ πράγματος, τότε ἔχει λόγον ἀγαθοῦ· ὅτε δὲ οὐ συμβαίνει, τότε λόγον ἔχει κακοῦ·
- 25 καὶ ἐπεὶ ἡ φύσις ἐστὶν ὁ πρῶτον ἐν τῷ πράγματι θεωρεῖται, διὰ τοῦτο ἡ ἕξις ὑπόκειται πρῶτον τῆς ποιότητος εἶδος.

3. Τρίτον, ὅτι ἡ ἕξις τινὰ σημαίνει πρὸς τὴν ἐντελέχειαν καὶ σχέσιν ἀρχῆς. Εἰ γὰρ καὶ ἐντελέχεια τίς ἐστὶ, καθόσον ἐστὶ ποιότης, καὶ κατὰ τοῦτο δυνατὸν εἶναι καὶ ἀρχὴν ἐνεργείας, ἀλλ' ἐστὶ δύναμις τῇ πρὸς

30 τὴν ἐνέργειαν παράθεσις· ὅθεν ἡ ἕξις λέγεται ἐντελέχεια πρώτη, ἢ δὲ ἐνέργεια ἐντελέχεια δευτέρα, ὡς ἐν δευτέρῳ περὶ ψυχῆς.

4. Τέταρτον, ὅτι ἀναγκαῖον ἦν εἶναι ἕξεις ἐν τῷ ἀνθρώπῳ· αἱ γὰρ ἕξεις τελειότητές τινές εἰσιν, ὡς ἐν ἐβδόμῳ τῶν φυσικῶν λέγεται.

Ἰστέον δὲ ὅτι ἐν τῷ Θεῷ οὐκ εἰσὶν ἕξεις καὶ διαθέσεις, διότι ἡ φύσις

35 αὐτοῦ οὐ σύγκριται ἐκ δυνάμεως καὶ ἐντελεχείας· οὐδ' ἐν τῷ οὐρανίῳ σώματι· εἰ γὰρ σύγκριται ἐξ ὕλης καὶ εἶδους, ἀλλ' ἡ ὕλη αὐτοῦ οὐκ ἐστὶν ἐν δυνάμει πρὸς ἕτερον εἶδος, καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἔχει χώραν ἐκεῖ ἢ πρὸς τὸ εἶδος διάθεσις καὶ ἡ ἕξις, ἢ πρὸς τὴν ἐνέργειαν· ἡ γὰρ φύσις αὐτοῦ πρὸς μίαν μόνον κίνησιν ὀρισμένην ἐστὶ δύναμις.

I. — Περὶ τοῦ ὑποκειμένου τῶν ἔξεων.

f. 114 v

1. Περὶ τοῦτο πρῶτον δείκνυται, ὅτι ἐν τῷ σώματι ἔστιν ἕξις, τοῦ Φιλοσόφου ἐν κατηγορίαις τὴν υἰείαν τοῦ σώματος, ἢ τὴν ἀνίατον νόσον ἕξιν ὀνομάζοντος.

2. Δεύτερον, ὅτι ἐν τῇ ψυχῇ αἱ ἕξεις οὐ κατὰ τὴν οὐσίαν εἰσὶν αὐτῆς, ἢ ἀλλὰ κατὰ τὰς δυνάμεις, τοῦ Φιλοσόφου λέγοντος ἐν πρώτῳ τῶν ἡθικῶν διαφόρους ἕξεις εἶναι ἐν τοῖς διαφοραῖς τῆς ψυχῆς μέρεσιν· ἕξεις δέ, οὐ καθὼ σημαίνει ἢ ἕξις διάθεσιν πρὸς τὴν φύσιν· οὕτω γὰρ μᾶλλον ἔστιν ἕξις ἐν τῷ σώματι· ἐν τῇ πρὸς τὴν ψυχὴν τάξει, ὅτι ἡ ψυχὴ εἰδὸς ἐστὶ συμπληρωτικὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἀλλ' οὐκ ἐν τῇ ψυχῇ πρὸς τὸ σῶμα· ἀλλὰ καθὼ σημαίνει τάξιν πρὸς τὴν ἐνέργειαν, ὅτι ἡ ψυχὴ πρὸς πλείους ἐνεργείας ὀρίζεται, ὧν ἔστιν ἀρχὴ διὰ τῶν ἰδίων δυνάμεων.

3. Τρίτον, ὅτι καὶ ἐν ταῖς δυνάμει τοῦ αἰσθητικοῦ μέρους εἰσὶν ἕξεις, οὐ καθὼ ἐνεργούσιν, ἐνδοθεν τῆς φύσεως ἐτρυνούσης· οὕτω γὰρ πρὸς ἐν μόνον ἐκάστη τέτακται, ὡσπερ ἡ φύσις· ἀλλὰ καθὼ ἐνεργούσιν, τοῦ λόγου προστάττοντος.

4. Τέταρτον, ὅτι ἐν τῷ νῷ εἰσὶν ἕξεις. Ὡς γὰρ οὐ ἔστιν ἡ δύναμις, ἐκείνου ἐστὶ καὶ ἡ ἐνέργεια, οὕτως ἐκείνου ἐστὶν ἢ ἕξις, οὐ καὶ ἡ ἐνέργεια· τὸ δὲ νοεῖν καὶ θεωρεῖν, ἰδίᾳ ἐνέργεια τοῦ νοῦ· καὶ ἡ ἕξις ἄρα ἢ θεωρούμεν ἰδίως ἐστὶν ἐν τῷ νῷ αὐτῷ. Οἱ δὲ ὑποθέμενοι τὸν δυνάμει νοῦν ἕνα εἶναι πάντων ἀνθρώπων, διὰ τοῦτο ἠναγκάσθησαν ὑποθέσθαι τὰς γνωστικὰς ἕξεις μὴ εἶναι ἐν τῷ νῷ· πῶς γὰρ ἂν τὰς διαφερούσας ἐν ἐκάστοις ἐν τῷ κοινῷ εἶναι; ἀλλ' ἐν ταῖς ἐνδοθεν αἰσθητικαῖς δυνάμεισιν· ἀπηνέχθησαν δὲ οὐ τῆς ἀληθείας μόνον, ὡς εἴρηται, ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἀριστοτελικοῦ σκοποῦ· τίθησι γὰρ ἐκεῖνος τὰς νοεράς ἀρετάς, σοφίαν, ἐπιστήμην καὶ νοῦν, ἐν τῷ κατ' οὐσίαν λογικῷ, τῷ νοερῷ δηλαδὴ μέρει, διὰ τὸ τὸ αἰσθητικὸν κατὰ μετοχὴν μόνον εἶναι λογικόν, ὡς ἐν τοῖς ἡθικαῖς λέγεται. Λέγει δὲ καὶ ἐν τρίτῳ περὶ ψυχῆς, ὅτι ὁ νοῦς, ὅταν γένηται ἕκαστα, τουτέστιν ὅταν ἀχθῆ | εἰς ἐντελέχειαν ἐκάστων διὰ τῶν νοερῶν εἰδῶν, δυνάμει πρότερον ὧν, τότε γίνεται ἐνεργεία, ὃν τρόπον καὶ ὁ ἐπιστάμενος λέγεται ἐνεργεία εἶναι, ὃ δὴ συμβαίνει, ὅταν τις δύνηται ἐνεργεῖν καθ' αὐτόν, τουτέστι τῷ θεωρεῖν. Ἔστι μὲν οὖν καὶ τότε δυνάμει τρόπον τινά, οὐ μὴν ἀπλῶς, ὡς καὶ πρὶν μαθεῖν ἢ εὔρειν. Αὐτὸς τοίνυν δυνάμει νοῦς ἔστιν ἐν ᾧ ἔστιν ἢ τῆς σοφίας ἕξις, ᾧ δυνατόν θεωρεῖν καὶ ὅταν μὴ θεωρῆ.

Ὁ δὲ Σιμπλικίος ἐν κατηγορίαις δοκεῖ λέγειν μηδεμίαν ἕξιν τῆς ψυχῆς εἶναι μόντης, ἀλλὰ τοῦ συνημμένου, διὰ τὸ καὶ πᾶσαν τοῦ ἀνθρώπου ἐνέργειαν τοῦ συνημμένου εἶναι· τοῦτο δὲ οὐκ ἀληθές. Ἡ γὰρ ἕξις οὐκ ἐστὶ διάθεσις τοῦ ἀντικειμένου πρὸς τὴν δύναμιν, ἀλλὰ τὸ ἀνάπαλιν· ὅθεν ἀνάγκη τὴν ἕξιν ἐν τῇ δυνάμει εἶναι, ἢ ἐστὶ τῆς ἐνεργείας ἀρχή, οὐ μὴν ἐν τῷ ἀντικειμένῳ τῆς δυνάμεως. Αὐτὸ δὲ τὸ νοεῖν οὐ λέγεται